Sana Valiulina

Waar alle wegen ophouden

2024 Prometheus Amsterdam

Aan alle Sovjetkrijgsgevangenen en hun families

‘Stop,’ shrieked the Russian. ‘You cannot mean to shoot me?’
‘Of course I do. I’ve always heard you Revolutionists held life cheap, but it seems there’s a difference when it’s your own life in question.’
– Agatha Christie, *The Secret Adversary*

Deel 1
De kleine korporaal

Wie weet hoe hij moet stappen laat geen sporen achter.
– Laozi

De laatste keer dat ik hem zag was door de stoffige achterruit van de bus. De bus sputterde, stootte een stinkende gaswolk uit en kwam in beweging, en ik bleef midden op de rijweg staan om naar het vertrouwde, onbewogen gezicht onder de blauwe pet te kijken totdat het door de afstand en de grauwe Baltische lucht werd uitgewist. Volgens mij stak hij nog een keer zijn hand op als antwoord op mijn wanhopige zwaaien, om het moment stil te zetten. Wat natuurlijk niet gebeurde. Ook het leven kwam weer in beweging – getoeter, autoportieren die werden dichtgeslagen, geschreeuw, rammelende bagagewagentjes, geloei van opstijgende en landende vliegtuigen – en kreeg weer vat op me en voerde me mee naar de glazen deuren van het vliegveld.

Weer gingen onze wegen uiteen, ik naar Amsterdam, en hij? Hij met bus 56: Suur-Syjamae, Lyytsa, Valukoja, Jaasi, Smuuli, Punane, Varraku, Liikuri, Narva Maante, Mustakivi. In mijn hoofd sloegen de deuren van de bus open en dicht terwijl ik naar de incheckbalie liep en met al die magische Fins-Oegrische klanken uit alle macht de angst probeerde te bezweren dat bus 56 na van de luchthaven de Suur-Syjamae op te zijn gereden van koers zou veranderen, van de radar verdwijnen en schommelend op de golven over de zwarte rivier zou varen, naar waar geen vogelgezang meer klinkt en vanwaar niemand terugkeert.

Vroeger bevond zich op de hoek van Viru en de Vallistraat Communard, de winkel van de plaatselijke schoenenfabriek. Die was meestal nagenoeg leeg, maar tegen de feestdagen stonden er altijd lange rijen, omdat er dan importschoenen in de verkoop waren; aan de voet van Musimägi, de Berg der Kussen, die de Vallistraat aan de andere kant begrenst, bij het openbare toilet, had je de zwarthandelaars in hun spijkerpakken die er ontspannen rondscharrelden. Op het nabijgelegen en lucratievere Viruplein hadden de zwarthandelaars meer concurrentie en meer zorgen, maar in de schaduw van de Berg der Kussen gingen de Middeleeuwen schuil en heerste een ongedwongen, haast intieme atmosfeer.

Dat was in de Sovjettijd. In de post-Sovjettijd moest je gaan betalen voor het openbare toilet dat meteen ook een stuk schoner werd en opende in Communard de eerste McDonald's van Estland. Zo eindigde het ene prachtige tijdperk, en nog voor men goed en wel op adem was gekomen, was de wervelwind van het volgende al over de hoofden van de voormalige Sovjetburgers heen geraasd.

McDonald's viel terstond bij mijn vader in de smaak. Het was er schoon en licht, met geoptimaliseerde service, en in de warme lucht hing iets democratisch, wat beantwoordde aan mijn vaders aard. McDonald's ontzag zowel de lichtgeraakte trots van de kleine man, door het ontbreken van stijve kelners die boven hem uittorenden, alsook zijn verre van geoptimaliseerde kunstgebit, waarmee hij het door een slimme technologie bewerkte voedsel moeiteloos kon vermalen. De ruige jaren negentig die als een wervelwind door de stad raasden lieten McDonald's ongemoeid.

Tezamen met de nieuwe schoenenwinkel ABC vormde de voormalige schoenenwinkel Communard de twee vaste punten die de mensheid in die troebele tijden tot troost dienden. En zoals McDonald's de stad trouw bleef, zo bleven mijn ouders

de fastfoodgigant trouw. De zondagse wandeling werd steevast bekroond met een bezoek aan het hamburgerpaleis, dat nog eens uitblonk door blinkend schone, gratis toegankelijke wc's. Want wat kan er nou heerlijker zijn dan knapperige frietjes en ijs, overgoten met chocolade of bessensiroop, allemaal even hygiënisch en beschaafd opgediend?

Zodra ik thuis ben, bel ik op. De wachttoon gaat dwars door mijn hart. Vader neemt op. Ik haal opgelucht adem, eindelijk dan. 'We zijn ook net thuis, van het vliegveld zijn we naar de stad gegaan, naar de McDonald's, we hebben frietjes gegeten, theegedronken en mama heeft nog een ijsje genomen.' Zijn stem klinkt vredig. Pak van mijn hart. Dus 56 is niet van zijn route afgeraakt, is niet de modderige oever op gereden waar verloren schaduwen ordeloos samendrommen en heeft niet met de sombere veerman met zijn ongekamde baard en zijn afgedragen chiton koers gezet naar de zwarte wateren, maar heeft hen tot de lawaaierige Narva Maante gebracht, waar ze op de tram zijn overgestapt richting de oude stad en McDonald's. Alles is goed.

Toen vader nog geen maand oud was, ging zijn moeder met hem naar het dorp waar hij werd ingeschreven met als geboortedatum 16 augustus 1922, op de kop af een maand later. En hoewel hij het levenslicht heeft aanschouwd op de gang van de kraamkliniek aan de Seleznjovskajastraat in Moskou, staat op zijn geboortebewijs het dorp Aktoekovo vermeld, arrondissement Sergatsj, district Oerazov van de provincie Nizjni Novgorod. Hij was op de gang geboren omdat bevallingen van niet-arbeiders 'niet in behandeling werden genomen'. Zodat vader twee geboortedagen had. Als iedereen in juli met vakantie was, dan werd zijn verjaardag in augustus gevierd, en omgekeerd. Of hij werd tweemaal gevierd en dan moest mama tweemaal *pärämet-*

sjiki, Tataarse pasteitjes, bakken. Pärämetsjiki vond iedereen lekker, en de Esten zeiden soms dat ze ze zo lekker vonden dat ze zich bijna schaamden.

Vader kon het met de Esten goed vinden, hoewel hij nauwelijks Ests sprak. Hij dacht waarschijnlijk dat hij ooit nog eens naar Moskou zou terugkeren, of misschien was hij bang dat hij door de taal te leren wortel zou schieten en hier voor altijd zou blijven. En dan, bijna alle Esten spraken Russisch, en er kwamen ook steeds meer Russen in Estland, hoewel niet van het soort waarmee wij omgingen. Maar papa kon mama zijn liefde verklaren in het Ests, en wanneer hij in een speelse bui was of iets had goed te maken, dan noemde hij haar 'mijn armastelsja', afgeleid van het Estse woord *armastus*, dat 'liefde' betekent.

Zodat vader tegelijk Kreeft en Leeuw was. Maar het liefst wilde hij de koning der dieren zijn. Waarom ook niet? Waarom zou je niet als Kreeft geboren kunnen zijn en de Leeuw in jezelf cultiveren, dus ingaan tegen de wet van de inertie waardoor de meerderheid zich laat leiden. Daarom luidde een van zijn levensspreuken ook: niets op zijn beloop laten, wat ook betekende: jezelf overwinnen, niet zeuren, en als je geen zin hebt, dan maak je maar zin.

Ik ben elf jaar. We klimmen de berg Kücük-Janysjar op, waar Maksimilian Volosjin ligt begraven. Na aankomst in Koktebel is het eerste programmapunt een bezoek aan het graf van een van zijn geliefde dichters. Die ochtend waren we al naar de Stille Baai geweest, waar een zandstrand is, en ik ben al doodmoe van over de hete, stoffige weg achter hem aan sjokken. Als ik hem niet kan bijhouden, loopt mijn vader zonder zijn stap te vertragen en zonder om te kijken door. Ik heb dorst, maar we hebben geen water; wel hebben we altijd een zwaar fototoestel in een grijze zeildoeken tas bij ons, plus een verrekijker en een transistorradio. Hij loopt met ontbloot bovenlijf, voor mij zie

ik zijn enigszins kromme, onverzettelijke rug. Mijn vader is in korte broek, net als ik. We volgen zijn tweede gebod: je lichaam maximaal aan de zon blootstellen.

Alle toeristen van het mannelijk geslacht in Koktebel hebben lange zwarte broeken aan. Wanneer we door een stadje lopen wordt vader van hoofd tot voeten bekeken en draaien de mensen zich om om hem na te kijken. Op mij, een mager, helblond jongetje met een petje op, let niemand. Sinds mijn nieuwe zelfidentificatie toen ik besloot een jongetje te worden – want meisjes met kort haar en in korte broek, die kunnen niet bestaan – is mijn leven een stuk gemakkelijker geworden. Nu hoef ik niemand meer te bewijzen dat ik een meisje ben, en nog wel met zo'n rare naam, Sana, die in dit ondermaanse gewoon niet voorkomt. Als het nu nog Oksana was of Ksenia. En de twee alpinisten uit Novosibirsk die hier op vakantie zijn en met wie we in de bergen kennis hebben gemaakt, nemen de training van het jonge talent Sanja graag op zich en leren hoe het over de rotsen moet klauteren.

En nu beklimmen we de berg Kücük-Janysjar, waar onder een lichtbruine marmeren plaat Maksimilian Volosjin begraven ligt. Rondom Volosjin hoopjes kiezelsteentjes, op zijn verzoek naar zijn graf gebracht in plaats van bloemen; er waait een frisse wind en het is er eenzaam en verlaten. Vader gaat zitten op een in een rots uitgehakte bank, verstart en verandert in een Leeuw. Met de scherpgestelde Zorki in mijn handen en met precieze instructie in mijn hoofd klim ik een paar stappen omlaag, tuur ingespannen door de lens en draai aan de scherpstelling, om een zo scherp mogelijk beeld van de Leeuw te krijgen. In het centrum van het gelige veld zie ik de Leeuw dubbel. Ik draai wederom aan de scherpstelring tot ze samenvallen en druk mijn ogen zo dicht mogelijk tegen de lens, waarna ik soepel op de sluiterknop druk.

De Leeuw had zijn armen op zijn blote borst gekruist, zijn

magere maar gespierde benen met voeten in sportschoenen waren gestrekt en gekruist. Zijn hoofd ietwat gedraaid, de blik achter zijn bril met het donkere massieve montuur gericht op verten die slechts voor de Leeuw zichtbaar waren; de wind had zijn manen naar achteren gewaaid, zodat zijn nobele voorhoofd zich aan de wereld toonde.

Op de eenvoudige marmeren plaat het opschrift: DE DICHTER MAKSIMILIAN VOLOSJIN 1877-1931. Veertig jaar later zou ik in de kaft van mijn vaders dagboek een piepklein papiertje vinden met daarop in blauwe inkt het kwatrijn:

> Heel Rusland een onblusbaar vuur. Al eeuwenlang
> Trekt loeiend over het immens
> Gebied, de steppen langs, een helse vlam.
> En iedere fakkel is een mens.

Vader blijft nooit lang op één plek zitten, hij streeft altijd ergens naar. Voortdurend moet hij nieuwe gronden ontdekken en, omdat hij een Leeuw is, zijn bezittingen in ogenschouw nemen vanaf een bergtop, uitkijken over de wereld die daar aan zijn voeten ligt, naar de lijnen en het profiel van de bergen tegen de achtergrond van een helblauwe hemel, wat, zegt hij, voor de Hellenen het toppunt van harmonie en volmaaktheid was. En hij is constant op zoek naar iets.

Dat iets kan trouwens ook een iemand zijn, bijvoorbeeld de schrijfster Raïsa Orlova, de vrouw van de bekende dissident Lev Kopelev, met wie hij in Tallinn ooit had kennisgemaakt. Hij had er lucht van gekregen dat ze in het Schrijvershuis verbleef, en nu gaan we iedere dag naar het eliteterritorium van het Literatuurfonds waar de Sovjetbohème vakantie viert en dwalen we over de met cipressen, thuja en rozen omzoomde paden, op zoek naar Raïsa Orlova. Mama klaagt altijd dat hij haar nooit bloemen geeft, waarop hij pareert dat zijn armastus hoger is dan

alle boeketten ter wereld. Maar voor Raïsa Orlova, die we maar steeds niet thuis treffen, heeft hij een weelderig boeket pioenen gekocht dat hij, met een briefje erin, voor de deur achterlaat. Ik vind het maar niks, al dat gezoek naar die Raïsa Orlova die ik helemaal niet ken, en over dat terrein te lopen waar de passerende poëten en schrijvers verbaasd hun wenkbrauwen ophalen wanneer ze ons in het oog krijgen. Maar vader moet en zal haar vinden.

Gewapend met rode pioenen staan we voor de zoveelste keer voor die gehate deur, kloppen aan en horen eindelijk stappen. De deur zwaait open: voor ons verschijnt een man met een warrige rode baard en een troebele blik in zijn fletse ogen, die op de vraag van mijn vader of hier Raïsa Orlova verblijft met een stem schor van de slaap 'nee' grauwt en de deur voor onze neus dichtslaat. Misschien had hij zijn roes nog niet helemaal uitgeslapen.

Vader smeet het boeket woedend in de afvalbak naast het bankje – hij gaf nooit bijzonder veel om bloemen –, knikte even naar me en liep met snelle pas het terrein af. Later bleek dat ze bij de balie Orlova hadden verwisseld met een naamgenoot. Kopelev was de dag van onze aankomst vertrokken, samen met Raïsa Orlova. Degene die de deur opendeed was de dichter Sergej Orlov, een onaangenaam type, zoals vader in zijn dagboek schreef.

De enige plek waar we rust hebben is het strand en de zee. We zijn tenslotte naar Koktebel, nu Planerskoje genoemd, gekomen omdat ik daar van mijn eczeem kan genezen. Op het strand stellen wij onze lichamen optimaal aan de zon bloot. We wassen ons in zee, en soms spoelen we ons haar, dat stijf staat van het zout, uit onder de kraan in de tuin van onze huisbazin. Ons haar en onze wenkbrauwen zijn verbleekt, onze neuzen verveld en we beschermen die met witte plastic neusbeschermers die we aan onze zonnebrillen vastmaken. We zijn broodmager gewor-

den en doortrokken van zeezout. 's Nachts jeuken onze armen en benen van de zonnebrand. Op advies van de huisbazin van wie we de Zeekamer huren, met aparte ingang en een tuintje met een flinke rozenstruik, smeren we ons in met zure room, zodat er in de Zeekamer een afschuwelijke zurige lucht hangt.

Vader kan rijen niet uitstaan, en die worden met de dag langer. Een rij voor *kvas* (brooddrank), die in theeketels, lege potten en thermoskannen wordt gegoten; rijen voor ijs, vleespasteitjes, voor limonade, voor sap, voor buskaartjes naar het vliegveld van Simferopol, wij hebben nummer 55, maar vlak voor wij aan de beurt komen zijn de kaartjes op, en nu moeten we wat anders bedenken.

Bij het zien van de lange rij vakantiegangers – de mannen onveranderlijk gehuld in lange zwarte broeken – die zonder morren voor het gebouw van de kantine staat te wachten, keert vader zich honderdtachtig graden om en beent snel de andere kant op. Ik ren achter hem aan. Thuis hebben we beschuitjes, brood, vleesconserven, komkommers en kersen, die we zonder rij en peperduur op de markt inslaan – en thee. Krachtige thee met suiker – die hij met behulp van een dompelaar in een waterglas zet – is het middel tegen hoofdpijn, maagklachten, diarree, pijn in de leden, koude rillingen, hoest en mogelijk ook tegen de vervelende kou op de lippen die we hebben opgelopen na het douchen in het schuurtje van onze verhuurster. Bovendien verhoogt thee met suiker de 'tonus' en lenigt het verdriet. Zolang er kersen en thee in huis zijn en buitenshuis lucht, zon en water redden we het wel.

Niet dat mijn vader een slechte jager is. Hij jaagt alleen niet op de dingen die voor de gewone vakantieganger onontbeerlijk en belangrijk zijn. Dus wanneer de toeristen na het middageten kalmpjes over de boulevard flaneren en kalmpjes de andere toeristen die langs hen flaneren bestuderen, rent hij met doelgerichte pas door de menigte en trekt mij met zich mee.